

Історіографія

УДК 930(477)“1967/1994”:929 М. Ковальський

О. В. Мельник

НАУКОВА І ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ КОВАЛЬСЬКОГО У ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1967–1994 рр.)

Стаття присвячена дніпропетровському періоду наукової та педагогічної праці відомого історика Миколи Ковальського. Акцентується увага на факторах, які сприяли його переїзду до Дніпропетровська. Розкривається педагогічна діяльність та основні напрями наукової активності ученого в Дніпропетровському державному університеті. Висвітлено перебування М. Ковальського на адміністративних посадах, зокрема, деканом історико-філологічного та заочного факультетів. Діяльність розглядається з точки зору ідеологічної ситуації означеного періоду.

Ключові слова: М.Ковальський, Дніпропетровськ, університет, декан, лекція, джерелознавство

Пізнання історії крізь призму діяльності окремих осіб є важливим напрямом наукових досліджень. Перспективними у цьому контексті виглядають розробки з біоісторіографії. Життєвий і творчий шлях відомих істориків дозволяє краще пізнати особливості історіографічного процесу того чи іншого часу, на конкретних прикладах побачити суспільно-політичні умови діяльності науковців. Таким прикладом може бути біографія відомого історика-джерелознавця Миколи Павловича Ковальського (1929–2006), зокрема, час його перебування в Дніпропетровську у 1960 – 1990-х рр.

Діяльність М. Ковальського у період проживання в Дніпропетровську ще не була предметом окремого дослідження. Ця тема загалом висвітлювалась у біографічних статтях, присвячених вченому, зокрема, такими авторами як А. Атаманенко [3], О. Удод [35], Ю. Мицик [57; 76]. Педагогічну та науково-організаційну активність історика проаналізував Ю. Свiateць [37], акцентуючи увагу й на Дніпропетровському університеті. З точки зору соціокультурної ситуації 1960–1980-х рр. постать М. Ковальського розглянули В. Іваненко та М. Кавун [79], а Ю. Земський звернувся до суспільно-політичних випробувань історика [81].

Мета дослідження полягає у комплексному висвітленні педагогічної та наукової діяльності Миколи Ковальського з другої половини 1960-х – до середини 1990-х рр., тобто період пов'язаний з працею у Дніпропетровському державному університеті.

В структурі останнього М. Ковальський почав працювати з 1963 р. Тоді він обійняв посаду викладача, а згодом декана Криворізького загальнонаукового факультету, який був відділом вузу. В січні 1967 р. згідно з наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, загальнонаукові факультети в республіці передавалися у відання педагогічним інститутам на місцях. Відповідно, загальнонауковий факультет у Кривому Розі переходив місцевому педагогічному інституту, що було оформлено наказом від 16 січня [1, арк.156-159]. У той же день Микола Ковальський був переведений сюди на посаду доцента і декана факультету [2, арк.24-25].

Бажаючи працювати в педагогічному колективі Дніпропетровського державного університету (далі – ДДУ), куди його запросив завідувач кафедри історії СРСР та УРСР, відомий історик-аграрник Дмитро Пойда, дослідник перейшов сюди з 19 квітня 1967 р. [2, арк.28]. З того часу більше як чверть століття (до 1994 р.) його діяльність проходила у вище означеному вузі [3, с.9]. За визначенням самого науковця цей період був найбільш насиченим, пов'язаний з найінтенсивнішою науковою працею [4, с.15,17].

Вдало вирішилося питання з житлом. Микола Павлович знав міліціонера з Дніпропетровська, який мав переселятися до Кривого Рогу. Таким чином відбувся квартирний обмін, внаслідок якого подружжя Ковальських оселилося у трикімнатному помешканні на вулиці Казакова, 1-а, кв. 32. За спогадами Ю. Мицика, ще довго у цьому “міліцейському” будинку на Ковальських дивилися як на “білих ворон” [5, с.14].

У новому колективі молодий кандидат наук почав працювати доцентом кафедри історії СРСР та УРСР. Тут на постійній основі перебували 13 викладачів, 12 з яких читали історію Радянського Союзу, ще 4 залучалися як погодинники для читання методики викладання історії, архівної справи, історії мистецтва та музеєзнавства [6, арк.1].

Саме в цей час, наприкінці 1960-х – початку 1970-х рр., відбувався розвиток наукових зацікавлень М. Ковальського в галузі джерелознавства та історіографії, а з ними були пов'язані предмети, які він викладав в університеті: історія СРСР (період феодалізму), історіографія історії СРСР, джерелознавство

історії СРСР та УРСР. На перших курсах учений проводив практичні заняття з історії Радянського Союзу. Окрім цього, читав спецсемінари, які мали помітне джерелознавче спрямування, зокрема, "Джерела з історії культури Росії та України XVI – XVII ст.", "Вітчизняні і зарубіжні джерела з історії Росії та України XV – XVII ст.". [2, арк.44]. З протоколів засідання кафедри видно, що до студентів Микола Павлович ставив вимоги на знання спеціальної фахової літератури та періодичних видань з історії [7, арк.14].

Під його керівництвом студенти починали займатися науковою роботою. Так, за перші п'ять років педагогічної кар'єри у ДДУ, він керував 22 дипломними роботами [2, арк.44-45]. У 1967 – 1968 рр., а потім з 1971 р. спрямовував діяльність студентського наукового гуртка з історії СРСР. П'ять студентів, які працювали під його керівництвом, опублікували свої праці в першому збірнику наукових робіт історико-філологічного факультету [2, арк.44-45]. Робота організовувалась таким чином, що участь в наукових гуртках давала базову підготовку для подальшого заняття наукою [8, с.24; 9, с.61-62].

У характеристиці цих років вказувалось, що М. Ковальський був висококваліфікованим, вимогливим до себе і студентів викладачем. Його лекції користувалися заслуженою популярністю серед студентів, адже були цікавими та глибинними за формою і змістом. Як кваліфікований методист, він часто виступав на кафедрі і методичних семінарах з доповідями щодо різних аспектів методики викладання історичних дисциплін, чим надавав суттєву допомогу викладачам і аспірантам кафедри [2, арк.35]. У 1970 р., коли на Вченій раді відбувалося обрання декана історико-філологічного факультету, завідувач кафедри Д. Пойда так охарактеризував роботу науковця: "За виключенням професора Мосаковського В. І., я більше за інших знаю М. П. Ковальського. Він залюблений в свій предмет, читає його натхненно, з азартом. М. П. Ковальський читає джерелознавство та історіографію. У нього найбільша бібліотека. Це людина, яка любить працю. Він не може працювати як не будь" [10, арк. 9зв.].

Водночас, історик продовжував науково-дослідну роботу за напрямом, розпочатим ще в роки аспірантури. Це джерелознавство історії України XVI – XVII ст., при цьому основну увагу зосереджував на дослідженні писемних джерел. В березні 1969 р. бюро Наукової Ради з питань історії історичної науки секції суспільних наук АН УРСР затвердило тему докторської дисертації М. Ковальського "Джерела з історії України другої половини XVI – першої половини XVII ст." (пізніше відкоригована: "Проблеми джерелознавства історії України XVI – XVII ст."). За планом робота мала бути завершена 1974 р. [2, арк.44-46]. Задля цього, з 11 травня 1972 р. Микола Павлович перевівся на посаду старшого наукового співробітника кафедри, що було продовжено і на наступний навчальний рік [2, арк.52, 55].

Значну увагу він приділяв збору та опрацюванню джерел з вище означеної теми. Так, з 27 травня по 27 червня 1970 р. вчений перебував у науковому відрядженні в м. Кракові (Польська народна республіка). Тут вдалося попрацювати з фондами бібліотеки князів Чарторийських Національного музею ПНР, Державного архіву м. Кракова і Краківського воєводства, філіалу польської Академії Наук, архівними колекціями князів Сангушків, Підгорецьких, Ходкевичів, а також рукописами в бібліотеці Ягеллонського університету [11, арк.1-3]. Окрім того, Микола Павлович ознайомився зі структурою, каталогами, відділом рукописів і давніх книг наукової бібліотеки Краківського університету. На кафедрі спеціальних історичних дисциплін вивчив наукові видання і колекції з нумізматики, сфрагістики, палеографії, а також методику проведення палеографічного практикуму [11, арк.1-2]. Надалі можливість попрацювати в польських архівах вчений отримає ще у 1980 і 1993 рр., під час чергових відряджень в Польщу [12; 13].

Як свідчать відношення, що зберігаються в домашньому архіві М. Ковальського, 1973 – 1974 рр. він опрацьовував фонди Центрального державного історичного архіву України в м. Харкові [14, арк.1], Бібліотеки Академії Наук України у м. Львові [15, арк.1] та відділу рукописів Державної бібліотеки СРСР ім. Леніна в Москві [16, арк.1].

Варто відзначити, що у 1970 – 1971 рр. наукову і педагогічну діяльність учений поєднував з роботою деканом історико-філологічного факультету. Обрання на цю посаду відбулося на засіданні факультетської Вченої Ради 30 червня 1970 р. Крім професорсько-викладацького складу, у ньому брав участь ректор ДДУ, професор В. Мосаковський. Саме він запропонував обрати деканом Миколу Павловича, наголошуючи на зразкових досягненнях останнього у Кривому Розі. З підтримкою пропозиції виступили старший викладач А. Савченко, доцент О. Давидова, яка відзначила, що за роки співпраці історик запам'ятовувався старанністю та принциповістю в роботі. Професор Д. Пойда зазначив, що зважаючи на працьовитість, ентузіазм М. Ковальського в науковій і педагогічній діяльності, його кандидатура на посаду декана факультету є найкращою. Позитивне рішення щодо цього винесли також партком і профбюро університету [10, арк.9-9зв.]. Характерно, що з 23 присутніх членів Вченої Ради, всі проголосували за обрання М. Ковальського на посаду декана. З 1 липня рішення було затверджене наказом ректора університету [2, арк.37-38].

На новообраного декана покладалися завдання підвищити рівень викладання гуманітарних спеціальностей в університеті, зокрема факультету романо-германської філології та історичного відділу [10, арк.9]. З протоколів видно, що Микола Павлович особливу увагу звертав на покращення методичної роботи на факультеті, зокрема проведення, колоквіумів, педпрактики, курсових і контрольних робіт, практичних занять, спецкурсів та спецсемінарів, що регулярно виносилося на розгляд методичних комісій. Вдало вирішувалися проблеми з розподілом навчального навантаження, для чого декан залучав досвід роботи інших вузів, зокрема Київського університету [10, арк.50, 54зв.-55, 60зв., 75зв.]. В червні 1971 р. від ректорату його нагородили подякою і грамотою за плідну роботу по організації навчального процесу на історико-філологічному факультеті, зміцнення трудової дисципліни та великий особистий вклад у справу ідейного виховання студентів [2, арк.40].

Тоді відбувався процес розподілу історико-філологічного факультету на історичний та філологічний, за що 27 січня 1971 р. проголосувала факультетська Рада. Останнє спільне засідання пройшло 23 червня і було останнім, на якому головував Микола Ковальський [10, арк.38-38зв, 82, 83зв.].

Як працівник, який мав досвід роботи в музеї¹, науковець сприяв функціонуванню музею історії ДДУ. Тому 7 січня 1972 р. декан історичного факультету доцент М. Карпенко рекомендував його на посаду директора цього закладу. Свідчень про перебування вченого на вказаній посаді не має. Однак, джерела свідчать, що він брав безпосередню "участь у реконструкції музею історії університету і підготовці нової експозиції", за що отримав подяку від ректорату [2, арк.41, 65].

У 1972 р. Миколу Павловича спіткало сімейне горе. На 32 р. життя померла його дружина Любов Кирилівна (1940 - 1972), з якою прожили дванадцять років, спочатку у Львові, а потім Кривому Розі і Дніпропетровську. Разом виховували двох доньок: Тетяну (1962 - 2003) та Ірину (1963 р. н.). Врівноваженість Любові Кирилівни органічно доповнювала дещо запальний характер Миколи Павловича. Він важко переніс її передчасну смерть і до кінця життя зберігав вірність дружині, а горе втамовував вихованням дітей і постійною працею [5, с.12-21].

За рекомендацією ректорату і парткому університету, 15 серпня 1973 р. історика призначили виконуючим обов'язки декана заочного факультету. Пізніше рішеннями Вченої Ради ДДУ він неодноразово переобирався на цю посаду, коли з 8 лютого 1982 р. за власним бажанням був звільнений від обов'язків декана [2, арк.57, 59, 62, 112-113].

До викладання на факультеті залучалися понад 180 педагогів, серед яких 6 завідувачів кафедр, 2 професора, 117 доцентів, 45 старших викладачів і 14 викладачів. Керівництво проводили декан і два заступники декана. У 1975 р. заступниками М. Ковальського були доценти Л. Мажаровський і А. Курінний, кожен з яких курував певні спеціальності. А взагалі штат факультету складався з 10 осіб, з яких були старший методист, 4 методисти, 2 лаборанта і 3 секретаря.

Великою також була кількість студентів, охоплених системою заочної освіти. Загалом на 1975 р. на факультеті навчалось 3013 студентів. Найбільше на спеціальностях "історія" - 403 студента, "українська мова і література" - 338 студентів, "російська мова і література" - 353. По спеціальності працювали 2163 студенти [17, арк.1, 12]. Навчальний процес відбувався у двох формах - вечірній і заочній. Для покращення навчання деканатом використовувалася досвід, отриманий в роки існування загальнонаукових факультетів в Дніпропетровську, Кривому Розі та Запоріжжі [18, с.5-6].

За спогадами А. Зав'ялова, який знав М. Ковальського ще з Острога, а в ДДУ співпрацював як проректор по заочному навчанню, Микола Павлович кардинальним чином перебудував організацію заочного навчання в університеті [19, с.32]. У перший рік роботи доводилося вирішувати проблеми з налагодженням навчального процесу, відвідуваністю студентами занять, що було на низькому рівні. Так, 28 квітня 1974 р. через неявку студентів не відбулись заняття історичного і частково хімічного факультетів, а на фізичному та фізико-математичному явка студентів становила 50% [2, арк.64].

У 1973 - 1974 навчальному році деканат провів ряд організаційних та методичних заходів. Одним із важливих нововведень було запровадження інституту кураторів академгруп, які визначалися з професорсько-викладацького складу університету. Відтоді викладачі, куратори, замісники декана по вечірній формі навчання, інспектори та методисти заочного факультету проходили навчання, спрямоване на підвищення кваліфікації [20, с.5, 9-10]. Як декан факультету, М. Ковальський турбувався про підвищення власної професійної кваліфікації, зокрема, в січні 1977 р. брав участь у нарадчому семінарі у Львові [21, арк.2]. Усе це сприяло покращенню рівня організації заочної системи освіти.

Новим було створення академкомісії з числа працівників деканату, старост, кураторів академгруп, які займалися питаннями контролю навчально-виховної діяльності. Також було створено раду заочного факультету, яка аналізувала та затверджувала графіки навчального процесу, підсумки екзаменаційних сесій, перспективних і поточних планів видання навчально-методичної літератури, розглядала ряд питань організації навчальної роботи і т.д. До складу Ради входили викладачі, представники підприємств і громадськості, органів народної освіти [20, с.9-10].

Практикувалися проблемно-тематичні засідання, присвячені розгляду навчання студентів за окремими спеціальностями. Так, 1975-1976 навчального року на Раді заочного факультету розглядалися питання покращення підготовки фахівців економічного та романо-германського відділень [18, с.7]. Застосовувались різноманітні методи активізації студентської молоді: лекції доповнювалися показовими експериментами, використовувались технічні засоби навчання, дидактичний, ілюстративний матеріал (кінофільми, слайди, діaposитиви, моделі та ін.), проводились атестації та колоквіуми [20, с.7].

Керівництво факультету сприяло тому, щоб студенти працювали по спеціальності, яку вони обрали для навчання. З метою підвищення якості знань студентів, з середини 1970-х рр. здійснювався зв'язок деканату і кафедр з місцем їхньої роботи (школами, фабриками, заводами) [18, с.7, 11].

Одним із нововведень Миколи Павловича стало проведення щорічних науково-методичних конференцій з питань удосконалення підготовки кадрів без відриву від виробництва, на яких не лише підводилися результати роботи, але й шукалися шляхи її покращення. Під його керівництвом 1973 - 1981

¹ У 1959-1963 рр. М. Ковальський працював в Українському державному музеї етнографії та художнього промислу (м. Львів), перебуваючи спочатку на посаді молодшого наукового співробітника, а з 1961 р. завідувача відділу етнографії.

рр. відбулося вісім таких конференцій, на яких він теж виступав із доповідями [20, арк.3]. Як видно з програми конференції 1978 р., робота секцій велася за окремими спеціальностями. Секцію викладання історичних дисциплін очолював М. Ковальський, який виголосив доповідь “З досвіду викладання курсу історичної бібліографії на заочному факультеті” [22, арк.8].

За результатами окремих конференцій у 1975 і 1977 рр. було видано два збірника методичних статей викладачів університету, відповідальне редагування яких проводив М. Ковальський [23, арк.3]. Вже перший збірник “Питання вдосконалення вечірнього і заочного навчання” викликав зацікавлення працівників ряду вищих навчальних закладів. За заявками університетів, 500 збірників були надіслані у 93 вузи Радянського Союзу [24, арк.5].

Спільно з А. Зав'яловим, Микола Павлович опублікував дві статті, присвячені питанням реорганізації та вдосконалення заочного навчання у ДДУ, де, зокрема, окреслив зміни у цій системі навчання за перші роки своєї роботи на чолі факультету [18; 20].

У цей же час історик не залишався осторонь педагогічного процесу на факультеті, викладаючи курси музеєзнавства та історичної бібліографії [21, арк.1]. У 1978 р. на засіданні секції з викладання історичних дисциплін науково-методичної конференції, І. Копотієнко з позитивної сторони відзначив методи активізації студентів на лекціях, які викладав М. Ковальський. А Т. Медоварова підкреслила, що після курсу історичної бібліографії студенти набагато краще оформлювали курсові роботи [22, арк.64].

У Державному архіві Дніпропетровської області збереглися рекомендації науково-теоретичної конференції по вечірньому та заочному навчанню, проведеної 29 березня 1978 р. на історичному факультеті ДДУ. У цьому документі, підписаному М. Ковальським, давалися методичні поради, які, очевидно, відображають дидактичні прийоми самого вченого. Зокрема, вказувалось, що в підготовці лекцій необхідно враховувати заохочення студентів до самостійної роботи, закладати інтерес до теми, вказувати на дискусійні та нерозв'язані проблеми, наводити різні точки зору, ставити питання, на які студенти мають самостійно знаходити відповіді і т.д. [22, арк.65-66]. На лекціях історик систематично використовував технічні засоби і наочність. До їх виготовлення залучав студентів. У 1976-1978 навчальних роках з курсів історична бібліографія та музеєзнавство за проектами викладачів було виготовлено 100 навчальних таблиць і 1000 слайдів [21, арк.1].

Варто відзначити, що комплекс заходів, проведених на заочному факультеті в роки керівництва М. Ковальського, сприяли підвищенню успішності і покращенню навчального процесу. Так, якщо у 1971 – 1972 навчальному році успішність студентів за літню сесію складала 63, 9 %, а за зимову – 79, 4 %, то у 1974 – 1975 році відповідно 79, 4 % та 85, 9 % [24, арк.7].

Разом з адміністративною, М. Ковальський продовжував педагогічну і дослідницьку роботу на історичному факультеті ДДУ. З 8 грудня 1972 р. працював на кафедрі історіографії та джерелознавства, куди був переведений спочатку на посаду старшого наукового співробітника, а з 15 липня 1973 р. – доцента кафедри [2, арк.56,58]. Однак, вчений вважав, що його дидактичні та наукові інтереси більше пов'язані з проблемами, розробленими на кафедрі всесвітньої історії, тому з 21 жовтня 1975 р. продовжив роботу в колективі означеної кафедри [2, арк.66, 68].

У ці роки науковець викладав курси, які почав читати ще на кафедрі історії СРСР та УРСР, зокрема, “Історія СРСР (періоду феодалізму)”, “Джерелознавство історії СРСР”, “Історіографія історії СРСР”, також вів спецкурси “Зовнішня політика СРСР в період Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.”, “Історична бібліографія” [2, арк.61]. На кафедрі всесвітньої історії М. Ковальський розробив і читав з вересня 1976 р. курс історії південних і західних слов'ян. У цей час склав тематику спецсемінару з джерелознавства історії Другої світової війни, зовнішньої політики і міжнародних відносин того періоду [2, 75зв., 85]. У звіті кафедри за 1976-1977 навчальний рік назва спецсемінару звучить таким чином: “Документи міжнародних конференцій країн антигітлерівської коаліції, як джерела Другої світової війни”. Того ж року вчений провів відкрите практичне заняття “Утворення ООН”, тому очевидно курс охоплював ще питання післявоєнного врегулювання [25, арк.4-5].

Слід відзначити, що М. Ковальський активно цікавився подіями світової історії другої половини XX ст. У його домашньому архіві зберігається папка з вирізками статей про суспільно-політичні події післявоєнного часу, поділеними за країнами світу: Ісландія, Ірландія, Греція, Австрія і т.д. [26]. Тому не дивно, що з цим були пов'язані його навчальні інтереси.

Подальшого розвитку набули педагогічні навички М. Ковальського. В характеристиках цього періоду відзначалося, що лекції і семінарські заняття він проводив на високому науково-теоретичному та методичному рівнях з використанням технічних засобів навчання і наочності [2, арк.72]. У висновках щодо прочитаних ним лекцій “Соціально-економічний устрій слов'ян і держава Само” та “Південні слов'яни VII – XVI ст.” відзначалася змістовність викладеного матеріалу. Лекції відображали нові досягнення вітчизняної науки, містили відомості про зарубіжні джерела. Викладач підтримував контакт з аудиторією, чітко доносив до студентів інформацію, проводив коротке опитування студентів, яке засвідчувало, що вони засвоюють основні поняття лекційного курсу, але не читають матеріал додатково. Під час читання першої лекції він вдало використовував карту “Держава Само”, виготовлену руками студентів. Однак тема не повністю відповідала програмі курсу, за що було зауваження, а також пропозиція більше використовувати слайди [2, арк.75-75зв.].

Хоча, як уже зазначалося, М. Ковальський систематично звертався до використання технічних засобів навчання [25, арк.5]. У 1975 – 1976 навчальному році навіть брав участь у методичній конференції щодо

покращення рівня використання ТЗН на заняттях [27, арк.4]. Для ілюстрації вербального матеріалу з історії південних і західних слов'ян необхідні слайди вчений виготовляв самостійно. До кінця вересня 1976 р. виготовив 91 слайд з окремих тем курсу, але не у всіх аудиторіях було достатнє затемнення вікон для їх демонстрації. Окремі ілюстративні матеріали йому допомагали робити студенти, зокрема, на жовтень 1976 р. підготували 10 карт-схем, яких до цього на кафедрі не було [2, арк.75зв.].

У березні-квітні 1976 р. М. Ковальський і Ю. Мицик організували гурток історії південних і західних слов'ян, який відвідувало 14 студентів. Того ж року 4 студента, що брали участь в його роботі (Ю. Князьков, Г. Іващенко, О. Мільченко, Л. Пушкарьова), виступили на підсумковій науковій конференції університету. Робота Ю. Князькова була відзначена дипломом на республіканському конкурсі і рекомендована на всесоюзний, що показало уміння самого студента, а також підкреслило науковий та дидактичний рівень керівників [27, арк.6; 28, арк.10].

3 липня 1977 р., у зв'язку з тим, що основна частина наукових праць М. Ковальського присвячена джерелознавству, він продовжив роботу на кафедрі історіографії та джерелознавства. З початку 1978 р. виконував обов'язки завідувача кафедри, яким і залишався до серпня 1994 р., тобто до кінця своєї роботи в ДДУ [2, арк.80-89, 96, 190-191].

У 1988 р., коли проходило переобрання М. Ковальського на посаду завідувача на черговий п'ятирічний термін, колеги по кафедрі давали досить високу оцінку його діяльності, а доктор історичних наук, професор І. Ковальова зазначила, що як керівник він докладав багато зусиль для вдосконалення роботи колективу, підвищення навчального і наукового авторитету кафедри, і взагалі створював сприятливий для вирішення різних питань мікроклімат [2, арк.154-155].

Микола Павлович у ці роки викладав ті ж навчальні дисципліни, що й на кафедрі всесвітньої історії [2, арк.110], а ще читав курси "Історія та організація музейної справи", "Історичне краєзнавство" [29, арк.40], "Вступ до спеціальності" [30, арк.85]. Розробив спецкурси "Теорія та методика радянського джерелознавства", "Методика самостійної роботи студентів", а також ряд спецкурсів з джерелознавства історії України та українсько-російських зв'язків XVI – XVII ст. [2, арк.152, 154].

Варто відзначити, що до кінця 1980-х рр. науковець керував музейно-архівною практикою студентів, з якими виїжджав до Львова або Москви. На прикладі окремих джерел та мистецько-культурних пам'яток, вони мали можливість дізнатися про принципи і напрями роботи архівних, а також музейних установ, зокрема й львівського Музею етнографії та художнього промислу, де раніше працював історик [31, с.19,21; 32, с.104].

У 1976 і 1979 рр. М. Ковальський визнавався переможцем конкурсу педагогічної майстерності викладачів університету і Жовтневого району Дніпропетровська [33, арк.2], про що повідомлялося у плакатах "Синтез наукової і педагогічної майстерності". У них відзначався високий рівень проведених ним занять: "Кожна лекція несе в собі велику кількість інформації, причому інформації систематизованої, творчо осмисленої. Студенти знають, що ні одне запитання не залишиться без відповіді, що на кожному навіть побіжно згадану тезу чи запитання, Микола Павлович при бажанні може прочитати хоч додаткову лекцію". Між викладачем та аудиторією встановлювався тісний контакт. Лекції були розраховані на активну участь студентів, змушували їх включатися в логіку викладу лектора, сприяли формуванню в майбутніх істориків навиків дослідницької роботи, вчили вмінню самостійно мислити [34, арк.1].

Студентка М. Ковальського початку 1970-х рр., нині доктор історичних наук, професор Г. Швидько підкреслювала: "Вже його перша лекція засвідчила, що перед нами особливий лектор і що "небезпека" на іспиті гарантована, якщо не докладеш усіх зусиль для освоєння предмету... лекції Миколи Павловича відзначалися глибиною і ґрунтовністю аналізу історичних процесів і явищ, детальною характеристикою історичних джерел на підставі яких здійснювався цей аналіз. Для нас [студентів – авт.] такий рівень лекцій був новим і несподіваним, тому спочатку сприймався важко. Проте ми досить швидко усвідомили, що його лекції є шедеврами лекторської майстерності" [8, с.22].

У джерелах відзначається, що проведені вченим заняття містили багато цікавої, ще невідомої інформації, оскільки готувалися не лише за навчальною та монографічною літературою, але й на основі віднайдених архівних джерел [34, арк.1], зокрема, при викладі курсу джерелознавства історії СРСР [2, арк.152]. Під час лекції "Записки іноземців про Росію XVI – XVII ст." розглядалися видання оригінальних джерел, тексти документів демонструвалися за допомогою епідіаскопа, усі вони аналізувалися та зіставлялися для кращого сприйняття студентами [2, арк.77-77зв.].

"Характерною рисою і притаманною М. П. Ковальському особливостю стилю педагогічної діяльності – підмітив колишній студент історика, сьогодні доктор історичних наук, професор О. Удод, – було органічне поєднання його освітніх і наукових інтересів, намагання на кожній лекції подати студентам як результати досліджень сучасних учених, щоб його слухачі були свідомі передових "рубежів" джерелознавства та історіографії, так і довести до відома і до певної міри здійснити апробацію наслідків власних наукових "штудій" [35, с.36]. У 1984 р. професор кафедри В. Борщевський, який викладав джерелознавство історії СРСР XX ст., зазначив, що після прослуховування курсу М. Ковальського, до нього приходять добре підготовлені студенти [30, арк.6]. Останніх приваблювали ерудованість, знання сутності і специфіки професії історика, а також доступність і людяність, які вони відчували під час спілкування з ученим [36, с.93].

Особливого значення Микола Павлович надавав підготовці й проведенню семінарських занять. Він не мислив практичної частини курсу без наочних посібників, роздаткових матеріалів чи ілюстративно-демонстраційних засобів. Насамперед заняття із джерелознавства чи спеціальних історичних дисциплін

проходило на основі ознайомлення і ретельного розбору самих джерел. У такий спосіб педагог формував не тільки необхідні навички опанування матеріалу, а й засвоєння критичного підходу до документів та вміщеної у них інформації. Демонстрація діафільмів, мікрофільмів та ксерокопій джерел сприяла формуванню інтересу до предмета вивчення, оскільки вносила різноманітність у навчальний процес, а найголовніше, про що постійно дбав Микола Павлович, посилювала інформативну насиченість дисципліни [37, с.317-318]. Він часто приводив студентів у відділ рукописів та стародруків Дніпропетровського історичного музею імені Д. Яворницького, де "натхненно пояснював кожному студентові принципи роботи з джерелами" [38, с.58].

Слухачам його курсів добре запам'яталося те, що на кожне заняття Микола Павлович приносив велику кількість літератури в одному або й двох портфелях. Ці книги він показував студентам, розповідав про них, а також роздавав по рядах, щоб студенти могли ознайомитися. У співвідношенні з почутим, це сприяло запам'ятовуванню матеріалу, при чому не порушувалась цілісність лекції [8, с.22-23; 39, с.37-38; 40, с.70-71]. Однак, за іншими спостереженнями, такий метод викладання дещо розосереджував увагу студентів [41], хоча загальне сприйняття залишалося позитивним.

Курси, пов'язані з навчальними інтересами, Микола Павлович викладав і в інших навчальних закладах. В Запорізькому державному педагогічному інституті (пізніше – державному університеті) читав лекції у 1980 – 1990-х рр. Це були спецкурси "Сучасні вимоги до методики історичного дослідження" [42, арк.1; 43, арк.1] та історичного джерелознавства, фонограма однієї з лекцій якого опублікована 1999 р. [44]. Неодноразово у цьому ж вузі історик був головою Державної екзаменаційної комісії, що сприяло "піднесенню престижу і рівня підготовки фахівців у галузі історії" [44, с.4]. А головування на ДЕК у Сімферопольському державному університеті стало приводом скарги на М. Ковальського. Як видно з його пояснюючої записки, вчений виявив, що ряд екзаменаційних білетів, підписаних завкафедрою історії КПРС М. Акуловим, не відповідають рівню вищого навчального закладу, адже в окремих питаннях допускалися догматизм і формалізм. Микола Павлович відразу про це заявив, що було причиною невдоволення і нападок професора М. Акулова [45, арк.1].

Значну увагу у цей час історик приділяв науково-дослідній роботі. Як уже згадувалось, у Дніпропетровську він почав розробляти новий напрям досліджень, пов'язаний з джерелознавством історії України XVI – XVII ст., адже читаючи курс джерелознавства, остаточно переконався у практичній не розробленості вказаної галузі науки [35, с.36].

За весь період активної наукової діяльності вчений опублікував (без врахування розробок про стародруковані книги) близько 160 праць з цього напрямку. Якщо взяти до уваги тільки брошури й методичні рекомендації, написані його рукою, буде помітно, що М. Ковальський охопив значну кількість джерелознавчих питань. Виділяються вагомі теоретичні напрацювання (разом з О. Журбою підготовлена брошура про джерельну евристику [46], з Ю. Святцем написана методична розробка до вивчення термінології історичного джерелознавства та археографії [47]), детальний аналіз джерел з різних тем або подій ранньомодерної історії (як-от, діяльності друкаря І. Федорова [48], розвитку національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (у співавторстві з Ю. Мициком) [49]), детальна характеристика джерельних комплексів з історії раннього нового часу (наприклад, Литовської метрики і фондів приказів ЦДАДА [50]).

Написані переважно на архівних джерелах, роботи М. Ковальського стали неабияким внеском як у теоретичне, так і практичне джерелознавство. Більшість його наукових праць супроводжуються публікаціями документів, які завдяки йому вперше вводилися в науковий обіг. У своїх працях вчений розглядав питання пошуку джерел та реконструкції їх первісного змісту, проводив класифікацію за видовими ознаками і тематикою, виділяв найбільш суттєві з них, визначав ступінь новизни, структуру, зміст документів, ставив завдання встановити ступінь репрезентативності, достовірності й адекватності джерел реальній історичній дійсності, вириваючись за межі освячених партійною наукою вимог [51, с.35]. На переконання вченого, навіть постановка комплексу проблем чи аспектів з джерелознавства та увага до їх розробки сприяє підвищенню рівня конкретно-історичних студій [4, с.23].

В такому контексті цілком зрозуміло, що докторська дисертація М. Ковальського стосувалася саме джерелознавства: "Джерела з історії України XVI – першої половини XVII ст.". Над текстом дисертації вчений працював з кінця 1960-х рр., а захистився з третім варіантом. Перший був рекомендований до захисту у 1976 р. [52, арк.179]. Другий варіант обговорений на кафедрі [53, арк.21-41] і поданий на обговорення в Московський державний університет у 1981 р. [54, арк.11]. Зрештою, в березні 1984 р. рекомендовано до захисту доопрацьований остаточний варіант дисертації [55, арк.20-21]. Микола Павлович мав намір захищати її в Києві на спецраді Інституту історії АН УРСР. Але там прохання відхилили під формальним приводом, що основні праці вченого є навчальними посібниками [56, с.66]. За версією Ю. Мицика, фактичною причиною було небажання керівників Інституту історії мати справу з дисертаціями, присвяченими проблемам козацької минувшини [57, с.11].

Зовсім по-іншому до опублікованих праць М. Ковальського віднеслися на історичному факультеті Московського державного університету [56, с.66]. 23 листопада 1984 р. відбувся успішний захист дисертації. Офіційними опонентами разом з російськими вченими В. Бугановим і О. Горським, виступив член-кореспондент АН Української СРСР Ф. Шевченко [58, арк.1-3]. Зокрема, як впливало з відгуку А. Санцевича на автореферат, дисертант обрав надзвичайно актуальну й широку тему, вправно проаналізував великий комплекс архівних та опублікованих джерел, показав їхнє значення для наукового дослідження [56, с.66]. Зважаючи на це, Вчена Рада прийшла до позитивного висновку. А Рішенням Вищої атестаційної комісії при

Раді Міністрів СРСР, 15 березня 1985 р. М. Ковальському присвоєно наукову ступінь доктора історичних наук. У серпні того ж року він отримав вчене звання професора [2, арк.6-7].

Найвагоміша його праця з джерелознавства мала назву “Источниковедение истории Украины (XVI – первая половина XVII века)”, видана у п’яти частинах в Дніпропетровську у 1977 – 1979 рр. під грифом “Навчальний посібник”. Як бачимо книга вийшла у світ російською мовою, що пояснювалося цензурою, а також тенденціями, притаманними тодішній історичній науці взагалі та історичному факультету ДДУ зокрема [4, с.20]. Окрім того, книги виходили невеликими частинами, як навчальні посібники, оскільки Україна не могла і не мала права мати такої фундаментальної монографії з проблем джерелознавства доби середньовіччя, виходячи з догм розвитку радянської історичної науки [59, с.68; 60].

Одне з чільних місць у науковій спадщині М. Ковальського займає історіографія. До цих питань історик вперше звернувся на початку 1970-х рр. Разом із А. Зав’яловим 1971 р. опублікував статтю про оцінку ленінських ідей в радянській історіографії [61]. Найактивніше працював у жанрі біоісторіографії, проаналізувавши науковий спадок вчених, які займалися дослідженням проблем джерелознавства, історіографії та історії України XVI – XVIII ст. Виділяються ґрунтовні нариси про відомих істориків М. Максимовича [62], В. Голобуцького (у співавторстві з Ю. Назаренком) [63], джерелознавців Д. Ковальченка [64], В. Стрельського [65], колеги по Дніпропетровському університеті Д. Пойди (у співавторстві з В. Іваненком) [66] та інших. Найбільше уваги приділено життєвому і творчому шляху Д. Яворницького, якому тільки 1993 р. присвятив п’ять статей (одна у співавторстві з С. Абросимовою) [67 – 71]. Взагалі, історик з особливою пошаною ставився до спадку Д. Яворницького, а 3 листопада 1988 р. брав участь у відкритті меморіального будинку-музею його імені [72, с.69-70].

Розглядаючи роки активної наукової діяльності М. Ковальського в Дніпропетровську слід враховувати, що вони співпали з “ідеологічним поворотом у національній політиці”. Він супроводжувався масштабною кадровою чисткою партійного і державного апарату республіки у 1972 – 1974 рр., усуненням в травні 1972 р. з посади першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста та призначенням на його місце послідовного виконавця лінії Кремля В. Щербицького, а секретарем з ідеології В. Маланчука, який найбільшою мірою спричинився до формулювання ідейних засад історичної політики в Україні 1970-х рр. [73, с.372]. Вченим доводилося працювати в умовах, коли концептуальні оцінки подій, явищ і осіб вироблялися партійними ідеологами, схвалювалися вищим керівництвом, а відтак нав’язувалися історикам для подальшого обґрунтування, пропаганди і роз’яснення [74, с.58]. За влучним висловом Я. Грицака, “у результаті боротьби з “ідеалізацією” українського минулого національна історія нагадувала мінне поле, складене з заборонених і напівзаборонених імен та сюжетів, – торкатися їх було небезпечно, та й ніколи не було певності, що дозволені сьогодні теми завтра не стануть вибуховими” [75, с.289].

Період, з яким пов’язувалися наукові зацікавлення М. Ковальського, був насичений подібними темами. Тому навіть наприкінці 1980-х рр. науково-дослідну діяльність історика розглядали з точки зору націоналізму [8, с.21], а в роки маланчуківщини ним почали цікавитися, як згадував Ю. Мицик, у відділі КДБ, порівнюючи з Д. Яворницьким (“что это, дескать, новый Яворницкий появился”) [40, с.72; 57, с.9; 76, с.5]. Найбільшу порцію розгромної критики Микола Павлович отримав за книгу “Джерела про початковий етап друкарства на Україні (діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.)”. Критикували за друк книги українською мовою, а ще більше за те, що назвав працю І. Огієнка “Історія українського друкарства”, а це вважалася “диверсією” [4, с.20; 77, с.89].

Оцінюючи в даному контексті науково-дослідну роботу М. Ковальського, Я. Ісаєвич зауважив: “праці з історії України давнішого періоду зовсім не заохочувалися, а ледве толерувалися як неактуальні. Занепад досліджень з історії України від найдавніших часів до кінця XVIII ст. багато хто пояснює цими об’єктивними причинами. Справді, всі ці чинники діяли, але Микола Павлович довів, що і в дуже несприятливих умовах можна було працювати, творити справжню науку. Те, що зробив Микола Павлович, є докором тим, хто виправдовував свою бездіяльність або малу активність посиленнями на несприятливу атмосферу, чи навіть на загрозу переслідувань. Своїм талантом, працьовитістю, наполегливістю Ковальський подолав усі перешкоди” [78, с.56]. Відтак, діяльність історика можна розглядати з точки зору нонконформізму. Хоч він був у першу чергу скрупульозним ученим, а не громадсько-культурним діячем [79, с.21], однак його неортодоксальна, як на радянський час, наукова позиція була “латентним опонуванням системі” [80, с.37; 81, с.31-32].

В радянський час і на початку незалежності України за плідну педагогічну і наукову діяльність, вченому присвоєні почесні нагороди: зокрема, значок “За відмінні успіхи в роботі” (1978 р.), медаль “Ветеран праці” (1986 р.), а також звання “Заслужений працівник науки і техніки Української РСР” (1991 р.) [2, арк.131зв., 135зв., 161]. У 1992 р. М. Ковальський брав участь у конкурсі для обрання членом-кореспондентом АН України на відділення історії, філософії та права [82, с.4]. А 1993 р., враховуючи внесок науковця у розвиток української історичної науки, джерелознавства та історіографії історії України, Вчена рада Дніпропетровського держуніверситету рекомендувала його кандидатуру для обрання академіком АН Вищої школи України зі спеціальності “Історія” [83], хоч у середовищі учнів і колег він уже до того отримував найвище пошанування.

За оцінками сучасників, діяльність М. Ковальського сприяла піднесенню авторитету української історичної науки. Навіть в Інституті історії визнавали високий рівень розвитку у ДДУ наукових досліджень з джерелознавства, археографії та спеціальних історичних дисциплін [84, с.473]. За оцінкою С. Плохія, М. Ковальський поставив дніпропетровське українознавство на історіографічну карту України, а Україну – на

історіографічну карту тодішнього Союзу. За його працями та успіхами дніпропетровської школи із захопленням і здивуванням спостерігали в центрах україністики за кордоном – від Польщі до США і Канади [85, с.6]. Отже, з життєвого шляху М. Ковальського період другої половини 1960-х – середини 1990-х рр. припадає на діяльність в Дніпропетровському державному університеті. Працюючи на кафедрах історії СРСР та УРСР, всесвітньої історії, історіографії та джерелознавства, вчений розробив і читав ряд спецкурсів та спецсеминарів. Поряд з цим тривалий час виконував адміністративні обов'язки, перебуваючи на посадах декана історико-філологічного та заочного факультетів. З Дніпропетровськом пов'язаний розвиток джерелознавчих та історіографічних зацікавлень М. Ковальського, тут побачили світ основні його праці з цих галузей історичної науки.

Джерела та література

1. Державний архів Дніпропетровської області (Держархів Дніпропетровської обл.), ф. 2307, оп. 1, спр. 2855, 163 арк.
2. Архів ДНУ ім. О.Т.Гончара, особова справа М.П. Ковальського. Почато 26 серпня 1963 р. – закінчено 4 липня 1994 р., 185 арк.
3. Атаманенко А. Життєвий і творчий шлях Миколи Павловича Ковальського / А.Атаманенко // Микола Павлович Ковальський: Матеріали до біобібліографії / Ред. І.Пасічник. – Острог, 2002. – С. 7-16.
4. Ковальський М. Історик і історіографія / М.П.Ковальський // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Ред. кол.: С.Абросимова, О.Журба та ін. – Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 13-27.
5. Мицик Ю. Спомин про Любов Кирилівну Ковальську / Юрій Мицик // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Острог: НаУОА, 2008. – Вип.12. – С. 12-21.
6. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 1(прод.), спр. 3401, 24 арк.
7. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 1(прод.), спр. 3400, 75 арк.
8. Швидько Г. Буденна велич вченого і педагога / Г.К.Швидько // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007. – С. 20-33.
9. Швидько Г. Слушна порада / Г.К.Швидько // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Ред. кол.: С.Абросимова, О.Журба та ін. – Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 61-63.
10. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 1(прод.), спр. 3373, 109 арк.
11. Домашній (фамільний) архів родини Ковальських (ДФАРК), Отчет доцента кафедры истории СССР и УССР Днепропетровского ордена Трудового Красного Знамени госуниверситета им. 300-летия воссоединения Украины с Россией кандидата исторических наук Ковальского Николая Павловича о научной командировке в Польскую Народную Республику. 4 июля 1970 г., 3 арк.
12. ДФАРК, Отчет о командировке в Польскую Народную Республику (20.X – 19.X I.80) доцента, кандидата исторических наук, заведующего кафедрой историографии источниковедения Ковальского Н.П., 27 арк.
13. ДФАРК, Звіт про стажування (підвищення кваліфікації) завкафедрою історіографії та джерелознавства ДДУ, доктора історичних наук, професора, Заслуженого діяча науки і техніки України Миколи Ковальського у Варшавському університеті з 3 березня по 25 травня 1993 року, 2 арк.
14. ДФАРК, [Отношение] директору Центрального Государственного исторического архива УССР (Харьков). 20 февраля 1973 г., 1 арк.
15. ДФАРК, [Отношение] директору Львовской библиотеки АН УССР (Львов). 21 июля 1973 г., 1 арк.
16. ДФАРК, [Отношение] заведующему отделом рукописей Государственной Библиотеки СССР имени В.И.Ленина (Москва). 3 июня 1974 г., 1 арк.
17. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 119, 15 арк.
18. Зав'ялов А. Состояние подготовки специалистов без отрыва от производства в Днепропетровском университете и задачи ее совершенствования в свете XXV съезда КПСС / А.С.Зав'ялов, Н.П.Ковальський // Вопросы совершенствования вечернего и заочного обучения (На материалах Днепропетровского университета): Сб. науч. трудов / Отв. ред. Н.П.Ковальський. – Днепропетровск, 1977. – С. 3 – 15.
19. Зав'ялов А. Николай Павлович Ковальский: педагог, исследователь, патриот / Анатолий Зав'ялов // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 29 – 33.
20. Зав'ялов А. Пути улучшения подготовки специалистов без отрыва от производства в Днепропетровском госуниверситете / А.С.Зав'ялов, Н.П.Ковальський // Вопросы совершенствования вечернего и заочного обучения: Сборник статей и сообщений / Отв. ред. Н.П.Ковальський. – Днепропетровск, 1975. – С. 3 – 11.
21. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 756, 27 арк.
22. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 788, 135 арк.
23. ДФАРК, Характеристика общественно-производительной деятельности заведующего кафедрой историографии и источниковедения Днепропетровского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета имени 300-летия воссоединения Украины с Россией доцента Ковальского Николая Павловича, [без даты], 4 арк.
24. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 120, 28 арк.
25. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 504, 11 арк.
26. ДФАРК, Папка "Всесвітня політична історія 40 – 50 рр. XX ст."
27. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 292, 12 арк.
28. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 291, 63 арк.
29. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 916, 54 арк.
30. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 2017, 87 арк.
31. Мицик Ю. Доповнення до листування М.П.Ковальського / о. Юрій Мицик // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Острог: НаУОА, 2008. – Вип.12. – С.4-30.
32. Дячок О. Відзначення 75-ліття Миколи Павловича Ковальського / О.О.Дячок // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007. – С. 100-105.

33. ДФАРК, Характеристика заведуючого кафедрой историографии Днепропетровского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета им. 300-летия воссоединения Украины с Россией доцента Ковальского Николая Павловича, 3 февраля 1983 год, 3 арк.
34. ДФАРК, Плакат "Синтез научного и педагогического мастерства. Кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Николай Павлович Ковальский. [1976 г.]", 1 арк.
35. Удод О. Історик: духовність, праця, самовідданість (до 40-річчя наукової діяльності М.П.Ковальського) / О.А.Удод // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 29-40.
36. Воронов В. Мій образ професора М.П.Ковальського / В.І.Воронов // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007. – С. 92-99.
37. Святець Ю. Професор Микола Павлович Ковальський (1929–2006) як педагог та організатор науки / Ю.А.Святець // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події постаті. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2012. – Вип. 10. – С. 313-321.
38. Абросимова С. Людина і вчений / С.В.Абросимова // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Ред. кол.: С.Абросимова, О.Журба та ін. – Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С.58-60.
39. Дячок О. Штрихи до портрета Миколи Павловича Ковальського / Олег Дячок // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки.–Острог: НаУОА, 2008. – Вип.12. – С.37-43.
40. Мицик Ю. Мое знайомство з М.П.Ковальським / Ю.А.Мицик // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / Ред. кол.: С.Абросимова, О.Журба та ін. – Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С.69-73.
41. Особистий архів автора, спогади Журби Олега Івановича (записані 17 квітня 2013 р.).
42. ДФАРК, Звернення ректора Запорізького державного педагогічного інституту Ю.В.Іващенко до ректора Дніпропетровського університету В.І.Мосаковського про відрядження М.П.Ковальського в Запоріжжя для читання спецкурсу "Сучасні вимоги до методики історичного дослідження", 18.04.1984, 1 арк.
43. ДФАРК, Лист про відрядження Ковальського Миколи Павловича в Запорізький державний університет на 8 днів з 10 по 17 січня 1994 р., 1 арк.
44. Ковальський Н. Некоторые проблемы теории и методики исторического источниковедения / Н.П.Ковальский. – Запорожье: РА Тандем-У, 1999. – 36 с.
45. ДФАРК, Объяснительная записка профессора Н.П.Ковальского ректору Днепропетровского госуниверситета члену-корреспонденту АН УССР профессору Р.Ф.Присяжкову, [без даты], 1 арк.
46. Ковальський Н. Методические указания по источниковой эвристике в курсе источниковедения истории СССР / Н.П. Ковальский, О.И. Журба. – Днепропетровск: ДГУ, 1988. – 35 с.
47. Ковальський М. Методична розробка до вивчення термінології історичного джерелознавства та археографії в курсі "Джерелознавство вітчизняної історії" / М.П.Ковальський, Ю.А.Святець. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1992. – 44 с.
48. Ковальський М. Джерела про початковий етап друкарства на Україні (діяльність першодрукаря Івана Федорова в 70-х – на початку 80-х рр. XVI ст.): Посіб. для студентів / Микола Павлович Ковальський. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1972. – 83 с.
49. Ковальський Н. Анализ отечественных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648 – 1654 гг.: Уч. пособие. / Н.П. Ковальский, Ю.А. Мыцык. – Днепропетровск: ДГУ, 1986. – 80 с.
50. Ковальський Н. Источники по истории Украины XVI – первая половина XVII в. В Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА: Уч. пособие. / Н.П. Ковальский. – Днепропетровск: ДГУ, 1977. – 73 с.
51. Гісцова Л. Микола Павлович Ковальський як дослідник документів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві / Любов Гісцова // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог – Нью-Йорк, 1999. – С. 33 - 36.
52. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 221, 294 арк.
53. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 1376, 50 арк.
54. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 1405, 18 арк.
55. Держархів Дніпропетровської обл., ф. 2307, оп. 3, спр. 1807, 39 арк.
56. Санцевич А. Подвижник науки та викладання у вищій школі / А.В.Санцевич // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 64 - 68.
57. Мицик Ю. Микола Ковальський (до 70-річчя з дня народження) / Ю.А.Мицик // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип. 3/4: Нова серія. – Т. 6/7. – С. 6 – 14.
58. ДФАРК, Стенограмма заседания специализированного Совета Д.053.05.08 23 ноября 1984 г. Защита диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук Н.П.Ковальским на тему: "Источники по истории Украины XVI – первой половины XVII вв.", 33 арк.
59. Атаманенко В. Проблеми історії ранньомодерного Острога в творчості М.П.Ковальського / В. Атаманенко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Історичні науки. – Острог: НаУОА, 2008. – Вип.12. – С. 62-73.
60. Особистий архів професора В.В.Трофимовича, спогади М.Б.Близняка (записані 8 лютого 2014 р.).
61. Ковальський Н. Ленинское идейное наследие и советская историография / Н.П.Ковальский, А.С.Завьялов // Актуальные вопросы современной науки: темат. сб. гуманитарных кафедр. – Днепропетровск, 1971. – Ч. 1. – С.14 – 21.
62. Ковальський М. "Листи про князів Острозьких" Михайла Олександровича Максимовича / М.П.Ковальський // Матеріали І-ІІІ науково-краєзнавчих конференцій "Остріг на порозі 900-річчя". (1990 - 1992). – [Сокаль], 1992. – Ч1. – С. 103-109.
63. Ковальський Н. Русско-украинские политические связи середины XVII века в исследованиях профессора В.А.Голобуцкого / Н.П.Ковальский, Ю.В.Назаренко // Некоторые вопросы отечественной историографии и источниковедения: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск: ДГУ, 1976. – Вып.3. – С.96-111.
64. Ковальський Н. Раздумья украинского источниковеда о светлой памяти академика Иване Дмитриевиче Ковальченко – человеке, ученом, организаторе науки / Н.П.Ковальский // Информационный бюллетень ассоциации "История и компьютер". – М., 1996. - №18. – С.182-194.
65. Ковальський Н. Вопросы теории и методики источниковедения истории СССР в трудах В.И.Стрельского / Н.П.Ковальский // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Актуальные проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин: Межвуз. сб. науч. трудов. – Днепропетровск: ДГУ, 1985. – С.8 – 14.

66. Іваненко В. Штрихи до портрета самобутнього історика / Валентин Іваненко, Микола Ковальський // Борисфен. – Січень 1994, № 1. – С. 23-26.
67. Ковальський М. Д.І.Яворницький в Петербурзі / М.П.Ковальський, С.В.Абросимова // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва: Матеріали наукових читань Д.І.Яворницького: 36. статей. – Запоріжжя, 1993. – С. 3 – 14.
68. Ковальський М. Історіографічні аспекти у науковій спадщині Д.І.Яворницького (деякі роздуми історика) / М.П.Ковальський // Проблеми історіографії та джерелознавства історії запорозького козацтва: Матеріали наукових читань Д.І.Яворницького: 36. статей. – Запоріжжя, 1993. – С. 101 – 110.
69. Ковальський М. Невідомі документальні свідчення про Варшавський період наукової діяльності Дмитра Яворницького (1895-1896 р.р.) / М.П.Ковальський // До 90-річчя Катеринославської ученої архівної комісії (1903-1916 рр.): 36. статей. - Дніпропетровськ, 1993. - С.5-21.
70. Ковальський М. Невтомний дослідник / М.П.Ковальський // Козацтво. – Дніпропетровськ, 1993. - №1. – С.36-41.
71. Ковальський М. Нове про Д.І.Яворницького: Документальні свідчення про складання Дмитром Яворницьким (Еварницьким) магістерських екзаменів у Варшавському університеті (1895 – 1896 рр.) / Микола Ковальський // Борисфен. – 1993. - №8. – С.8 – 11.
72. Журба А. Слово про вченого / Алла Журба // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острогоз – Нью-Йорк, 1999. – С.69-70.
73. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Віталій Яремчук. – Острогоз: Національний університет “Острозька академія”, 2009. – 526 с.
74. Юрченко В. Основні ідеологічні тенденції розвитку історичної науки УРСР у 70-х на початку 80-х років ХХ століття [Текст] / Володимир Юрченко // Мандрівець. - 2013. - № 4. - С. 58-62.
75. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття / Я.Й.Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
76. Мицик Ю. На пошану ювіляру (до 75-ліття від дня народження Миколи Павловича Ковальського) // Наукові записки [Національного університету “Києво-Могилянська академія”]. Історичні науки.– К., 2004. – Т. 27. – С. 4 – 6.
77. Назаренко Ю. Епізоди из воспоминаний об учителе и друге / Ю.В.Назаренко // Микола Павлович Ковальський: Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г.К.Швидько. – Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007. – С.85-91.
78. Ісаєвич Я. Подвижник науки / Я.Д.Ісаєвич // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. Вип. 1: На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С. 56 - 57.
79. Іваненко В. Постать професора М.П.Ковальського в контексті соціокультурної ситуації на Дніпропетровщині 1960-1980-х років / Валентин Іваненко, Максим Кавун // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острогоз: НаУОА, 2009. – Вип.14. – С. 17 – 22.
80. Яремчук В. Історики радянської України і влада: форми позиціонування / Віталій Яремчук // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острогоз: НаУОА, 2004. – Вип.4: На пошану проф. Миколи Павловича Ковальського. – С. 33 – 39.
81. Земський Ю. Фахове покликання та суспільно-політичні випробування історика М.П.Ковальського / Юрій Земський // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острогоз: НаУОА, 2008. – Вип.12. – С.30-35.
82. Від Академії наук України // Демократична Україна. – 22 жовтня 1992. – С.3-4.
83. ДФАРК, Виписка з протоколу №1 від 16 вересня 1993 р. засідання Вченої ради Дніпропетровського державного університету, 2 арк.
84. Журба О. Пам'яті вчителя – Миколи Ковальського / Олег Журба // Архіви України. – 2006. - № 1-6. – С.472-474.
85. Плохій С. Життєва місія Миколи Ковальського / Сергій Плохій // Дзеркало тижня. – 2006. - №43 (622). – С.6.

Mel'nyk O. V. Scientific and educational activity of M. Kowalsky in Dnipropetrovsk university (1967–1994)

The article is devoted to the Dnepropetrovsk period of scientific and pedagogical work of the famous historian Mykola Kowalsky. The attention is focused on the factors, that help to his move to Dnepropetrovsk. To shown pedagogical and educational activities of the scientist in the Dnepropetrovsk State University. Exposed of M. Kowalsky stay on administrative post dean of History and Philology and correspondence faculties. The activity of historian is seen in terms ideological situation definite period.

Key words: M. Kowalsky, Dnepropetrovsk, university, dean, lecture, source study.

Мельник А. В. Научная и педагогическая деятельность Николая Ковальского в Днепропетровском университете (1967–1994 гг.)

Статья посвящена Днепропетровскому периоду научной и педагогической деятельности известного историка Николая Ковальского. Внимание акцентируется на тех факторах, которые способствовали переезду его в Днепропетровск. Освещаются основные направления преподавательской и научной активности ученого в Днепропетровском государственном университете. Раскрывается исполнение Н.Ковальским административных обязанностей, в частности декана историко-филологического и заочного факультетов. Деятельность историка рассматривается с точки зрения идеологической ситуации обозначенного периода.

Ключевые слова: Н.Ковальский, Днепропетровск, университет, декан, лекция, источниковедение